

SINIRLI BİLGİ, SINIRLI İKTİDAR: İSKOÇ AYDINLANMASI DÜŞÜNÜRLERİ VE HAYEK ÖZELİNDE İNCELEME¹

Özlem KIRLI

Yrd. Doç. Dr. Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü, ozlemkirli@mu.edu.tr.

ÖZET: Bilginin nasıl bir anlayışla ele alındığı, toplumsal kurumların oluşumu ve bu kurumların sınırlarını açıklaması bakımından önemlidir. Bilginin mutlak olmadığı, hiçbir kurum veya kişi tarafından kontrol edilemeyeceği düşüncesi, kendiliğinden gelişen toplumsal düzen fikrine yani hiçbir toplumsal oluşumun bir otorite tarafından bilinçli bir tasarımın sonucu oluşturulamayacağı düşüncesinin gelişimine katkı sağlamıştır. Francis Hutcheson, Adam Ferguson, David Hume ve Adam Smith gibi İskoç aydınlanması düşünürlerinin düşünceleri çerçevesinde gelişmeye başlayan kendiliğinden gelişen düzen fikri, insan zihninin sınırlılığını, kültürel, siyasal, sosyal ve hukuksal kurumların bir evrim sonucu geliştiğini kabul eder. İskoç aydınlanması düşünürlerinin çağdaş dönem temsilcisi olan Hayek de benzer görüşler geliştirmiş, toplumsal düzenin insanların eylemleri sonucunda oluştuğunu ancak bunların amaçlı ve bilinçli eylemlerin neticesinde gelişmediğini vurgular. Çalışmada kendiliğinden gelişen düzen fikri İskoç Aydınlanması düşünürleri ve Hayek'in görüşleri çerçevesinde değerlendirilecektir.

Anahtar Kelimeler: aklın sınırlılığı, kendiliğinden doğan düzen, sınırlı devlet, piyasa.

LIMITED KNOWLEDGE, LIMITED POWER: THE REFLECTION OF THE SCOTTISH ENLIGHTENMENT AND HAYEK

ABSTRACT: How is approach to information are important for the developments and limits of a social constitution. The idea of spontaneous social order that knowledge is not absolute and can not be controlled by any institution or person, contribute to social formation not occurs as a result of intelligent design by any authority. Spontaneous order was improved by the Scottish Enlightenment philosophers who is Adam Ferguson, David Hume and Adam Smith. These philosophers accepted limits of human mind and they claimed culture, politics, legal and social institutions compose the result of the end of evolution. Hayek, who was representing the Scottish Enlightenment in contemporary affirms, says social orders consist in human action but this action is not intentional and conscious. In this study will examine spontaneous order in the Scottish Enlightenment philosophers and Hayek's idea.

Key words: limited of reason, spontaneous order, limited state, market economy.

JEL Kodu: B 25, B 31, D 80

1. Giriş

İlkçağ'dan günümüze bilginin kaynağı, sınırları, doğruluğunun sınanması gibi konularla, ahlâk, siyaset ve toplumun teorik kurgusunun uyumlu olacak şekilde açıklanması belirgin bir eğilimdir. Birçok filozof bilgi nedir? Bilginin kaynağı nedir? Bilginin kesinliği mümkün müdür? sorularına açıklık kazandırmaya, epistemolojik temelle toplumsal ve siyasal yapının oluşumunu açıklamaya çalışmıştır. Toplumsal ve siyasal olanın "akıl" ile olan ilişkisi dönemler itibariyle değişim göstermiş, ilkçağda ve ortaçağda daha çok bilginin kaynağını metafizik yaklaşımla anlama çabası hakim olmuş, ontolojik bir tartışmanın sonrasında bilginin nasıl elde edileceği üzerinde durulmuştur. Modern dönemle birlikte varlığın "oluşu"na dair açıklamalar önem kazanmıştır (Cevizci, 2010: 11-12). Özellikle aydınlanma dönemi ile belirginleşen toplumsal ve siyasal olanı açıklamada akla olan inanç böylesi bir dönüşümün neticesidir.

Modern dönemin insanlığın gelişimine engel tüm tahakkümleri kırma iddiasında olan düşün dünyası, beşeriyetin açıklanmasında ve oluşturulmasında akla önemli bir rol atfetmiştir. Tasavvur edilen düzende belirleyici olan bireyin iradesi ve aklına olan inançtır; akıl ve irade sahibi olarak birey, yaşamını bu aklın ilkelerine göre şekillendirir. Birey herhangi bir kutsal otoriteye bağlı olmadan, özgür iradeye sahip birimler olarak "kendisi olabilmek", "kendisini gerçekleştirme" yetisine sahiptir. Felsefi yenilenmenin başladığı aydınlanma düşüncesinde insanı baskılayan her türlü otoriteyi sorgulama ve ondan kurtulma imkânı, kişi aklı ve deneyimleri ile gerçeği arama ve kendini gerçekleştirme cesaretini elde etmiştir.

Aydınlanmanın başlatıcısı, "aklı kullanma cesareti göster" düsturundan yola çıkan Kant, her türlü dogmaya karşı akli, özgür iradeyi ve bireyi önclemiştir. Bilginin kaynağı nedir? sorusuna karşı metafizik ve ampirik görüşlerin ikisine de eleştirel bir tutum inşa eden Kant, her iki yorumun eksikliklerini ortaya koymaya çalışmıştır, aklın ne olduğu ve sınırları üzerinde araştırmanın mümkün olduğunu; bilginin kaynağını ve sınırlarını belirlerken metafizikten ve duyuumlardan arındırılmış akli ele almak gerektiğini vurgular (1999: 6-7). Ancak Kant farklı bir felsefi gelenekten etkilendiği deneyimleri de ihmal etmez ve düşüncesine yerleştirir. Kant'ın "itiraf edeyim ki, beni yıllar önce dogmatik uykudan uyandıran ve araştırmalarımı kurgusal felsefe alanında başka yön vermeme sağlayan Hume'un nedensellik eleştirisidir" (1995: 5-6) dediği ve Kıta Avrupası aydınlanma geleneğinden farklı temellerle ifadesini bulan İskoç Aydınlanması düşünürleri ve onun çağdaş dönem temsilcisi olan Hayek, bu çalışmanın temel referansları olacaktır.

¹ Bu çalışma Uluslararası 7. Bilgi, Ekonomi ve Yönetim kongresinde sunulmuş bildirinin gözden geçirilmiş, genişletilmiş şeklindedir.

Çalışmada İskoç aydınlanması düşünürleri ve Hayek'in toplumsal ve siyasal görüşlerinin şekillenmesinde etkili olan aklın sınırlılığı, kuralların ve düzenin kendiliğinden gelişimi, evrim, piyasanın özgürleşmeye ve siyasal iktidarın alanını sınırlayıcı etkisi üzerinde durulmuştur.

2. İskoç Aydınlanmasının Temel Kabulleri Olarak Aklın Sınırlılığı ve Ahlakilik

Daha çok Kıta Avrupası ile özdeşleşen aydınlanma düşüncesi, fikir ve sosyal yaşamda bilgiye ve akla dayalı bir hareket olarak tesir etmiştir. Aydınlanma anlayışı bütün insanlara açık, elde edilmesi ve paylaşımı kolay bilgi anlayışıyla şekillenmiştir. Bu bilgi, insanlığı daha önceki dönemlerde var olan ve insanı tahakküm altına alan yapılardan kurtarabilecek işlevsel yönü olan bilgi olarak değerlendirilmiştir (Çiğdem, 2003: 59-60).

İskoç aydınlanma düşünürlerinin de üzerinde durduğu en önemli mesele bilginin elde edilişi, kesinliği ve sınırlıdır. Kıta aydınlanması düşünürlerinden farklı olarak aklın sınırlılığına vurgu belirgindir. Bilgiye ilişkin görüşleri, toplumsal ve siyasal kurumların oluşumu, gelişimi ve işleyişine yönelik açıklamalarını moral bir felsefe ile desteklemiştir (Erdoğan, 2006: 24-5). Hutcheson, Locke'un bilginin deneyimlerden türediğine ilişkin öngörüsünü bazı farklılıklar olmakla birlikte büyük ölçüde kabul eder. Hutcheson, bazı izlenimler aracılığıyla moral ve estetiğe dair bilgi içeren gerekli materyallerin de kazanılabileceğini kanıtlamaya çalışır. Hutcheson'ın asıl amacı ampirik bilgi kuramının ahlakta da uygulanabileceğini göstermektir (Hutcheson, 2004: x, xi, xii, xiii).

Diğer İskoç aydınlanma düşünürlerinin temel fikirlerinden olan yardımseverlik/ iyilikseverlik (benevolence) gibi düşüncelerin bireylerin erdemli yaşam sürmesinde ve kamusal alana dâhil olmasında önemi Hutcheson'ın fikirlerinde de belirgindir. Hutcheson, yardımseverliğin tek başına iyi bir ahlâkî dürtü olduğunu savunur. Bireylerin erdemli eylemlerinin neticesinde memnun oldukları için o eyleme yöneldiğini; kötü eylemlerden memnun olmayacağı sonuçlarla karşılaştığı için kaçındığını söyler. Onun anlayışına göre kişi eğer erdemli eylemlerden memnun değilse erdemli bir şekilde davranmak için bir dürtüye sahip olamayacaktır (Başdemir, 2005: 38-9).

İskoç aydınlanması düşünürleri akli, beşeri meselelerde asli unsur ya da kurucu unsur olarak değerlendirmeyi. Bu hususta Hume, özellikle nedensellik teorisi ile, en önemli teorik katkıyı yapmıştır. Hume'un bilgi felsefesinde beşeri olan tüm kavramlara, olgusal ve ahlaki olan tüm konulara sadece deneyimlerle ulaşacağı varsayımı belirgindir. Hume'un amacı akli beşeri olan konuları açıklamada tam anlamıyla yetkin olmadığını ve aklın sınırlılıklarını göstermektir. Aklın yerine duyularla gelen bilgiyi önemseyen Hume, duyuların da yanıltıcı olabileceğini fikrine akıl ile değil, tecrübelerle ulaşabileceğini iddia eder. Hume'un duyuların da yanıltıcı olabileceği bilgisini veren aklın değil tecrübelerin olduğunu söylemesi akla hiç yer vermediği veya tamamen dışladığını göstermez. Sadece, Hume, bireylerin yaşamını yönlendiren kuralların kaynağını tecrübe ve gözlemlere dayandırarak, aklın bu tür meselelere karar veremeyeceğini kanıtlamaya çalışır. Bu yönüyle Hume'u anti rasyonalist olarak değerlendirmek yerine *non rasyonalist* olduğunu söylemek daha makuldür (Yürüşen, 2013: 143).

Hume rasyonalist düşüncedeki teorik açığı yani temel hareket noktasının yanlışlığını göstermeyi amaç edinir. Hume'a göre rasyonalist anlayışın en temel problemi, olgular arasındaki ilişkiyi düşünceler arasındaki zorunlu ilişkilere dayandırarak açıklamalarıdır. Hume'un felsefesinde olandan olması gerekene doğru mantıksal bir çıkarımda bulunulamaz. Hume, ampirik içeriği olmayan düşüncelerin değer yargılarından ibaret olduğunu, olgu ile değer arasında hiçbir mantıksal zorunluluk kurulamayacağını kanıtlamaya çalışır (Sunar, 1999: 84).

İskoç düşünce geleneğinin bir diğer ismi Adam Smith de, insan zihninin özellikleri ve ahlaki pratiklerin oluşumunda zihnin etkileşimini incelemiştir (Hoakonssen, 2002:vii). Smith, Hume ve Mandeville'nin görüşlerinden etkilenerek ahlakın doğal ve içgüdüsel bir şey olmadığını, yapay olduğunu söyleyerek, ahlak felsefesine orijinal bir katkı yapmıştır. Ahlakın yapay bir kavram olduğunu vurgulayarak insanların, ahlak, estetik ve diğer kuralının oluşumunun genelleştirilemeyeceği düşüncesinin yolunu açmıştır. Ahlakı, duyularla ilişkilendirerek, toplumsal gelişmeler neticesinde insanlığın bir parçası haline geldiğini vurgular (Hoakonssen, 2002:xii).

Doğa bilimlerinde temel olan "neden" kavramını, ahlak bilimlere de uygulamaya çalışarak, ahlaki değerleri duyu ve sempati kavramları etrafında izah eder. Smith'in düşüncelerinde iki temel kavram olan "güzellik" ve "uyum" ile iki farklı imgelem ve iki farklı teorik dünyaya kapı aralanır. İlki kişinin kendisi ve diğerleri ile olan iletişimiyle ilişkilidir ve pratik imgelem olarak adlandırılır. Bireylerin davranışlarıyla oluşan pratik imgelem, moral dünyayı yaratır. Smith bu pratik imgelemi sempati olarak adlandırır. Smith'in bahsettiği diğer imgelem teoriktir, "şey"lere ve olaylara ilişkin durumu refere eder ve bütün sanat ve bilimin temelini oluşturur. Teorik imgelem aracılığıyla çevrede gerçekleşen olaylar ve nesnelere yönelik belli bir düzenin ve sistemin var olduğu kavranılır (Hoakonssen, 2002: xiii).

Smith doğa bilimleri ile sosyal bilimler arasında yöntem açısından bir fark görmediği için, doğa bilimlerinde geçerli olan neden kavramını ahlak bilimlere de uygulamaya çalışır. Ahlak başta olmak üzere bütün insan bilimlerini kilisenin ve dini otoritelerinin öğretileri ışığında değil, bizzat, duyulardan ve onları meydana getiren duygulanımlardan yola çıkarak açıklar. Hutcheson ve Hume gibi, Smith de duyguya dayalı bir ahlak öğretisi geliştirmiş (Taşkın, 2007: 177-9) ve ahlaka ilişkin görüşlerinde evrimsel bir toplum anlayışı ortaya koymuştur (Çiğdem, 2003: 71).

Hutcheson, Hume ve Smith'in görüşleri ile büyük ölçüde şekillenen İskoç Aydınlanması, bilginin elde edilmesinde ampirik yöntemi benimseyerek, toplumsal ve siyasal yapının açıklanmasında bireyin iradesinin ve aklının yüceltildiği görüşlere mesafeli yaklaşmanın teorik zeminini inşa edebilmişlerdir. Kıta Avrupası aydınlanmasının temel kabulleri olan dünyayı veya toplumu kendi kendini düzenleyen bir makine veya cihaz olarak görme eğilimi ve toplumların dizayn edilebileceği düşüncesi; aklın

gücüne duyulan inanç; evrenin, insanlığın, toplumun, duraklamalara rağmen hep ilerleme eğiliminde olduğu; bireyin toplumun temel unsuru olduğu düşüncesi İskoç aydınlanması düşünürlerince benimsenmemiştir. Mandeville'den itibaren sosyal yapı ve kurumların herhangi bir amaca yönelik oluşmadığı, insan davranışlarının niyetlenmemiş sonuçları olarak yani kendiliğinden ortaya çıktığı temel iddialardır (Davies, 2005: 6-8).

3. Hayek'in Görüşlerinde İskoç Aydınlanması Düşünürlerinin İzleri

İskoç aydınlanma düşünürlerinin çağdaş dönem temsilcisi Hayek'tir. İskoç aydınlanma düşünürleri ve Hayek'in görüşleri birçok bakımdan benzerlik gösterir. Gerek İskoç düşünürler, gerekse Hayek bireyleri yetenekleri bakımından sınırlı olarak değerlendirir. Ancak bireylerin sosyal işbirliğini en üst düzeye çıkarmak için daha üst sistemlerin parçaları olarak önemli işlevleri yerine getirdikleri kabul edilir. İkinci olarak beşeriyete ait kavramlar ve değerler, tasarım ürünü olan sistemlerden daha çok, toplumsal ve doğal sistemlerin ürünü olarak değerlendirilir. Bu sistemlere saygı duyulması gerekir ve sistemlerin işleyişi ve değiştirilmesinde insanın sınırlılığı kabul edilmelidir (Horwitz, 2000: 23-4). Hayek'in görüşlerinde belirgin olan kendiliğinden gelişen düzen, piyasa, özgürlük, sınırlı devlet ve birey vurgusu, Bernard Mandeville, Adam Ferguson, David Hume ve Adam Smith'in görüşlerinden kaynaklanır (Petsoulas, 2001: 1). Hayek kendisini özellikle David Hume ve Adam Smith'in entellektüel mirasçısı olarak görür (Muller, 2007: 200).

3.1. Aklın Sınırlılığı ve Evrimci Gelişimi

Hayek'in bilgi felsefesinde Hume, Popper ve Kant'ın etkisi görülür. Hume'dan aldığı miras göz önüne alındığında onun bilgi felsefesine uygun olacak şekilde sosyal, ekonomik ve siyasi görüşlerini geliştirdiği görülür (Bianchi, 1994: 232). Hayek'in insan zihninin dünyaya dair tam bir bilgiye sahip olamayacağı ancak aklın kategorilerden geçerek kısmen bilgi edinebileceğine dair görüşlerinde Kant'ın fikirleri etkilidir. Ama insan aklının zayıf ve sınırlı olduğu ve bu yüzden her zaman kusurlu ve eksik bilgi üreteceğine dair epistemolojik kötümserliği Hume'un görüşlerini yansıtır (Gamble, 2006: 119).

Hayek, Hume gibi, aklın sınırları, kavramları ve olayları değerlendirmede aklın ne kadar müktedir olduğu, aklın dünya ile ilişkisi gibi sorulara yanıt arar (Yayla, 2000: 60). Hayek'in epistemolojisine dair iki temel husustan ilki, bilginin rolü, oluşumu, toplumda yayılması ve evrim sürecindeki işlevleri; diğeri deneme yanılma yoluyla öğrenilmesine ilişkindir (Bianchi, 1994: 232). Hayek, Hume'un sosyal ve politik teorisinin temelinde aklın sınırlılığına yönelik şüpheli ve karamsar yaklaşımını benimser. Hayek'e göre, insan aklı, bir sınıflama aracı olarak farklı grup ve kategorileri sınıflandırma işlevini yerine getirir. Aklın sınıflandırma işlevi, evrim süreci ile gelişen algı ve soyut davranış kuralları ile şekillenen bir üst bilinç tarafından yönetilerek yerine getirilir. Bu kurallar kişilerin gerçek hayatla uyumuna imkân verir. Kişinin düşünme ve eyleme geçme süreci ne açıklanmış ne de anlaşılabilir olan kurallar tarafından yönlendirilir. Ayrıca zihnin kategorileri sabit değildir. Algılar aracılığıyla tekrar tekrar yeniden üretilir (Petsoulas, 2001: 108).

Hayek'in zihnin işleyişini ele aldığı *Sensory Order* eserinde aklın, insanın içinde yaşadığı toplumsal ve doğal çevreye uyum sağlama ve toplumun yapısını belirleyen müesseslerle daimi karşılıklı etkileşim içinde geliştiğini vurgular. Akıl bu müessesler üzerinde işleyen ve onları değiştiren bir şey olduğu kadar, içinde geliştiği ve kendisinin yaratmadığı sosyal çevrenin ürünüdür. Akıl, insanın toplum içinde gelişmiş olmasının ve içinde yaşadığı toplumun devam ettirdiği alışkanlık ve uygulamalara sahip olmasının bir ürünüdür (Hayek, 1996: 28). Bu yönüyle de Hayek'in akla ilişkin görüşleri, "harici/dışsalıcı" yorumuna yakındır. Dışsalıcı yaklaşım zihnin işleyişi üzerinde sadece bilişsel kapasitelerin değil, harici araçların da belirleyici olduğunu kabul eder. Zihnin dağınık karakterine örnek olarak kütüphane gösterilmiştir. Zihnin bilgiyi saklamak ve işlemek için nispeten sınırlı bir kapasiteye sahiptir, ancak bu kapasite harici araçlar aracılığıyla genişletilebilir. Bu harici araçlar olmazsa bireysel öğrenme ve bilgiyi geliştirme sınırlı olacaktır (Hunt, 2007: 54).

Hayek'in bilgi teorisinde dikkati çeken husus zihni dünyanın sübjektif olarak algılandığı vurgusu ve sadece deneysel yöntemle açıklanamayacağıdır. Kişi, bilgiyi, insan zihninin ürettiği genellemeler şeklinde kazanır, ancak bu genellemeler yanlış olduğu görülerek tekrar yeni bir genellemeye/ sınıflandırmaya gidilebilir (Barry, 1979: 9-10, 12-3). Hayek'e göre zihin hiyerarşik yapıya sahiptir ve evrim süreci zihin için de geçerlidir. Organizma farklı durumlara karşı farklı tepkiler geliştirir ve bunun temelinde varlığının devamını sağlamak vardır. Organizmanın değişimlere karşı amaçlarını uyumlaştırma problemi, harici nesne ve olaylarla ilişkili olan amaç içeren davranışları uyumlaştırmasında ortaya çıkar. Aslında amaca yönelirken neyin gerektirdiği meselesi, organizmanın varlığını devam ettirecek şeylerin neler olduğu ile aynı sorulardır. Bu sorular organizmanın büyümesi ve normal eylemler ile bağlantılı olarak ortaya çıkar (Hayek, 1976: 82).

Yani Hayek prosedürler ve çeşitli kurallar tarafından yapılandırılmış olarak insan algısını ve bilgisini ortaya koyar. Bunların bazıları deneyimlerle oluşur ve gelecekteki davranışlarımızda önemli role sahip olur. İnsanın çok fazla bilinçli olmadığı ve kuralların etkisi altında olduğuna ilişkin bilgi felsefesi Hayek'i daha sonraki evrimci yazılarında, insanların davranışlarında kurallara tabi olduğuna dair yorum geliştirme imkânı vermiştir. Hayek'in insan aklının sınırlı olduğuna dair temel iddiası ile birlikte dile getirdiği, insanın geçmiş deneyimin ürünü olan çeşitli kurallar ve prosedürleri takip ettiği düşüncesi onun bireylerin dünyayı algılaması yolunda açılım sağlar. Hayek'in düşüncelerinde insanların bu kuralları takip etmekten başka bir seçeneği yoktur (Shearmur, 1996: 107).

Hayek kural kelimesini fiziksel bir anlamda kullanmaz. Kural ile zihinsel süreçlerde düzgünlük ve düzenliliği kast eder ve iki nedenden dolayı bu açıklama önemlidir: davranışlarımız ve deneyimlerimizde düzenliliği açıklayabiliriz ve herhangi bir durumda olasılıkları sınırlayabiliriz/ eleyebiliriz. İkinci olarak kural uyan eylemlerimiz ile benzer deneyimlerin nasıl oluştuğunu açıklayabiliriz (Tebble, 2010: 19). Bu nokta Hayek'in bilgi felsefesi ile uyumlu olacak şekilde toplumsal yapının açıklanmasının imkânını verir. Hayek'in görüşlerinde toplumsal düzenin ve insan zihninin karmaşıklığı ortak bir zemini paylaşmaktadır ve

insanın kural izleyen canlı olması öngörüsü ile bu karmaşıklık aşılmaktadır. Hayek'in öngörüsünde iki farklı düzen sadece birçok parça ve birçok parçanın birbiri ile olan ilişkileri bakımından değil, benzeşik olma anlamında da karmaşık ve birbiri ile bağlantılıdır (Dun, 1994: 272).

Hayek'in bilgi teorisi, ekonomi ve sosyal bilimlerde onun en ayırt edici katkısıdır. Onun temel katkısı toplumsal aktörler ve sosyal teorisyenler olarak bireylerin giderilemez bilgisizliğine dair düşüncesinde yatar. Bu üç açıdan önemlidir; ilk olarak modern toplumlarda bilgi milyonlarca bireyin arasında parçalanmış ve dağılmıştır. İnsan aklının sınırlarından dolayı birçok şey toplumda sosyal aktörler ya da sosyal teorisyenler olarak bireyler tarafından tam olarak bilinemez olarak kalır. Son olarak insan eyleminin istenmeyen sonuçları ve bireylerin sahip olduğu bilginin zımnı doğası karmaşık olguların açıklanması ve değerlendirilmesinde, modern toplumları açıklama ya da kontrol etmenin imkânsızlığı anlamına gelir (Gamble, 2006: 111).

Hayek'in bu görüşleri sosyal düzenin oluşumu ve işleyişini değerlendirmede önemli ve farklı bakış açısı sağlamaktadır. İlk aklı gelen tamamen merkezi planlamaya dayanan yapay bir sosyal düzenin oluşturulamayacak olmasıdır. Bir kişinin veya bir grubun toplumdaki tüm bilgiye sahip olması imkânsızdır. Bilginin tek bir elde toplanması mümkün olmadığı için de insan davranışlarının önceden belirlendiği, kontrol altına alındığı ve istenildiği gibi yönlendirildiği bir sosyal düzen oluşturmak mümkün değildir. Böyle bir şeyin olacağını düşünerek bir sistemin oluşturulmasına yönelik her eylem, insanların karşılıklı etkileşimleri sonucu gelişen kendiliğinden gelişim gösteren düzeni olumsuz etkileyecektir (Yayla, 1993: 221-222).

3.2. Rasyonellik Eleştirisi ve Özgürlük Katili Olarak Ölümcül Kibir

Hayek'in bilgi felsefesinin doğal sonucu rasyonel ve kurucu olarak nitelendirdiği teorilere karşı şüpheci yaklaşımıdır. Hayek, Mandeville ve özellikle Hume'un ve Smith'in ahlaki kurallar ve sosyal kurumların oluşumunu açıklamada rasyonel teorilere yönelik saldırısını önemli bulur (Petsoulas, 2001: 6) ve onlardan almış olduğu mirası daha sistematik bir şekilde geliştirir. Hayek *The Counter of Revolution* eserinde sosyal bilimlerde doğa bilimlerine benzer şekilde akılcılığın öne çıkarılması ile ortaya çıkan siyasal ve toplumsal yapıları ve bunların temelinde yatan bilim anlayışını inceler. Kurucu akıl/ kartezyen akıl olarak nitelendirdiği düşünce ile şekillenen kurumlar ve toplumsal oluşumların yerine, kurumların ve toplumların evrimci gelişimini benimser (Hayek, 1979: 28-9, 33).

Beşeri olguların ortak akıl kurgusu ile değil de, niyetlenmemiş eylemlerin neticesi olduğu düşüncesi, İskoç düşünürlerinin öne sürdüğü anti rasyonel bakış, müesseselerin, değerlerin, dilin ve hukukun evrimci bir süreçte geliştiği, aklın da gelişiminin bu çerçevede olduğu düşüncesi Hayek'in tüm görüşlerinin temelidir (Hayek, 2013:103).

Hayek'in eleştirdiği akıl, toplumun kendi iç dinamikleri ile değil de harici bir şekilde, toplumsal yapıyı oluşturma iddiasında olan içerisinde baskıyı ve zoru barındıran, 'şekillendirici' ve kurucu olduğunu düşündüğü akıldır. Hayek aklın toplumsal, ekonomik ve siyasal düzlemde biçimlendirici ve kurucu yönüne karşıdır (Hayek, 1996: 45). Hume gibi, aklın insanın sahip olduğu en önemli şey olduğunun farkındadır ve aklın sadece her şeyin kadir olmadığını göstermeyi amaçlar. Aklın kendi hakimi olduğu ve kendi gelişimini kontrol edemediği düşüncesinin akla olan zararını göstermeye çalışır. Aklın etkin işleyişi ve sürekli gelişiminin koşullarını anlamayanlar tarafından istismarını engellemeyi amaçlar. Anti rasyonel duruş, irrasyonalizm ya da mistisizme yönelmek, aklın terk edilmesi değil, aklın uygun şekilde denetim altına alındığı alanın rasyonel tahlilinin yapılmasıdır (Hayek, 2013: 119-120).

Hayek'in kurucu olarak nitelendirdiği anlayışa itirazı insan zihninin sınırlılığı, bilginin parçacılığı ve toplumsal yapının karmaşıklığı ile ilişkilidir. Bir tasarımcının veya bir mühendisin bir şeyi üretme aşamasında onunla ilgili tüm verileri bilme ve kontrol etme ihtiyacı ve kolaylığı olmasına karşın, sosyal konularda bir konuyu açıklamak birçok olguya bağlıdır. Yani toplum içinde gerçekleşen olayların gerçekçi değerlendirilmesi kişinin birçok olguyu bilmesini gerektirir. Ancak giderilmesi mümkün olmayan bilgisizlik ve toplumsal olayların gerçekleşmesinde tam olarak hiç kimse tarafından bilinmeyen milyonlarca olgu söz konusudur. Kurucu rasyonalistlerin en önemli hatası *sinoptik yanılğı* yani bütün ilgili gerçeklerin tek akıl tarafından bilinebileceği ve bu bilgiden hareketle yeni sosyal düzenin kurulabileceği düşüncesine inanmalarıdır (Hayek, 1996: 20-22,24).

Akla olan inançla inşa edilen kurucu düzen fikrini, Fransız aydınlanma düşüncesi ile ilişkilendiren Hayek, Fransız aydınlanmasını kültürel evrimleşme neticesinde gelişen toplumsal, siyasal ve kültürel değerleri ihmal ettiği ve önemsemediği, bunun yerine insan aklının muktedir olduğu toplumsal düzenlerin daha iyi işleyeceğine dair düşüncenin özgürlükleri ve bireyselliği yok ettiği için karşı durur. Hayek insanın içinde yaşadığı dünyayı istediği gibi değiştirebileceğine olan inancı "ölümcül kibir" olarak adlandırır. Ölümcül kibire, evrim sürecinin sonucunda oluşan açık toplum vereceği pozitif katkıları anlamayı ve kendiliğinden gelişen yapılar ile elde edilebilecek kazanımları engelleyeceği için eleştirel yaklaşır (Hayek, 1988: 27).

Oysa, Hayek için gelenekler ve zamanın testinden geçmiş kurallar insanın yaşamında önemli kazanımlardır ve beşeriyetin devamında önemli işlevleri yerine getiren rehber ilkelerdir. İnsan bilgisinin sınırlı olmasından dolayı toplumsal işleyiş ve ekonomiye dair yorumlar her zaman eksik olacağını düşüncesinin temeline yerleştiren Hayek, geleneklerin oluşumunda bireylerin katkısına güvenmiş ve bireylerin her türlü girişimine karşı hükümetleri uyarmıştır. Yani Hayek'te belirgin bir özellik olan epistemolojik *pesimizm* insan ilişkilerinin düzenlenmesine yansımamıştır (Gamble, 2006: 118).

3.3. Özgürlük ve Adaletin Basit ve Mutlak İşleyişi Olarak Kendiliğinden Doğan Düzen

İskoç geleneğinden etkilenen klasik liberal düşünürler ve Hayek, siyasal ve anayasal kuralların sınırlılığına vurgularken, toplumsal düzenin tümüyle belli bir siyasi iradenin eseri olduğu fikrini kabul etmezler. Bu gelenekten gelen liberal isimler tek bir birey veya grup tarafından tasarlanmış veya amaçlanmış olmayan müesseselerin daha etkili olarak beşeri amaçlara hizmet edeceğini varsayar (Barry, 2003: 18). Kendiliğinden gelişen düzen fikri kavramsal olarak her ne kadar ilk Michael Polanyi tarafından kullanılmış olsa da, sosyal kurumların oluşumu, eşgüdümü ve devamındaki önemini ayrıntılı bir şekilde teorisine yerleştiren Hayek'tir (Petsoulas, 2001: 2). Kendiliğinden doğan düzen fikri, Hayek'in sosyal teorisinin özü ve insanlığın düşünce birikimine yaptığı önemli bir katkıdır (Yayla, 1993:222) ve teorisini oluştururken özellikle Ferguson ve Smith'in düşüncelerinden etkilenmiştir.

Hayek, Ferguson'un görüşlerinde sosyal kurumların oluşumunda kendiliğinden gelişen düzenin teorik temellerini bulmuştur. Hayek, özellikle Ferguson'dan etkilenerek sosyal kurumların oluşumunda bireylerin öyle niyet etmemiş olsa da olumlu sonuçlanan bireysel eylemlerine odaklanır (Hamowy, 1999: 280). Kendiliğinden doğan düzen fikri Adam Ferguson'da, ulusların insan eyleminin sonucu olduğunu ancak insan tasarımları olmayan kurumların tesadüfen bulunduğu şeklinde ifade edilmiştir. *Sivil Toplumun Tarihi Üzerine Makaleler* (Essay On The History Of Civil Society) adlı eserinde Ferguson, bireyi toplumsal konumu içinde değerlendirir ve tasarım sonucu olmayan kendinden gelişen kurumların işleyişini açıklamak için işbölümü kavramı üzerinde yoğunlaşır. Ferguson'a göre uygar toplumu diğer toplumdan ayıran önemli özelliklerden birisi işbölümüdür. İşbölümü, gelişme ve yaşamın devamını kolaylaştırmada, yaşama becerilerini kazanabilmede önemlidir. Vahşi ve barbar toplumlarda insanlar, hiçbirini iyi derecede yapamayacakları sayıda çok fazla işle ilgilenmek zorunda iken, toplumların ilerlemesi ve işbölümünün gelişimi ile görevler birbirinden ayrılmış, uzmanlaşma olmuş ve daha verimli hale gelmiştir (Ferguson, 1995: 11, 16, 18-20, 24).

Smith de, görünmez el metaforuyla piyasa sürecinin hiçbir müdahale olmaksızın kendiliğinden düzgün bir şekilde işleyeceğini söyler. Smith *Milletlerin Zenginliği* adlı eserinde kendi halinde işleyen, devlet müdahalesinin olmadığı, doğal bir mekanizmaya sahip piyasa sürecinin işleyişini; *Moral Sentiment* (Ahlaki Duygular) adlı eserinde de kendiliğinden işleyen sürecin teorik ahlaki temelleri geliştirir. İnsan eyleminin istenmeyen sonuçları ile ilgili olarak *Milletlerin Zenginliğinde* kasıtlı olmayan eylemlerin sonuçlarının bazen olumsuz, bazen toplumun beklentisini olumlu yönde etkileyen örneklerini sunar (Muller, 2007: 200). Kendiliğinden işleyen sürecin metaforik kullanımı "görünmez el" teorisi ile kişilerin kendi çıkarlarını düşünmesine ve gerçekleştirmeye niyet etmesine rağmen, doğrudan bir niyeti ve bilinci olmadan genelin çıkarına olumlu yönde katkı sunduğunu gösterir. Smith'in meşhur örneği ile yemeğimiz kasabın, biracının veya fırıncının iyilikseverliğinden değil, kendi çıkarlarını gözetmelerinden dolayıdır. Ancak kendi çıkarlarını gerçekleştirmeye çalışırken, toplumsal ihtiyacı karşılar ve fayda sağlar (Smith, 2006: 16).

Hayek piyasa ekonomisinde Smith tarafından vurgulanan işbölümünün bilginin parçacılığı kadar önemli olduğunu savunmuştur (Gamble, 2006: 114). Smith'in kendiliğinden gelişen düzen düşüncesinin lokomotif olarak gördüğü işbölümü, üretimi arttırması ve her işçinin bir özellikte el yatkınlığını arttırması, bir işten diğer işe geçerken vakit kaybını engellemesi ve bir kişiye birçok kişinin işini yapma imkânı sağlaması, bu sayede bireylerin hayatını kolaylaştırması bakımından önemlidir (Smith, 2006: 9). İşbölümü bu faydaların herkese ulaşmasını amaç edinen bir kişinin tasarımı ile doğmamıştır. İşbölümü genelin faydasını gözetmeyen, insan doğasının eğilimlerine uygun olarak tedrici bir şekilde gelişim göstermiştir (Smith, 2006: 14). İşbölümü sonucu insan kendi tüketiminden artan emek ürününü başka kişilerle değiştirerek, aşama aşama tacir durumuna gelir. Toplum, zenginleşerek, ticari bir toplum olarak gelişmeye başlar (Smith, 2006: 24).

Hayek'in kendiliğinden gelişen düzen kavramı, Smith'in piyasa modelinin gelişimi ve kullanımı ile benzer niteliktedirler. Hayek, Smith gibi, görünmez el teorisi ile öngörülemez ve yönlendirilemez piyasa mekanizmasını üretim ve zenginliğin dağıtımı olarak sunar (Otterson, 2007: 31). Hayek'in kendiliğinden gelişen düzen fikri iki farklı şekilde yorumlanabilir: piyasa düzeni gibi belli kurumsal oluşumların belirli bir özelliği olarak ve bu kurumların evrim veya gelişim teorisi olarak (Shearmur, 1996: 115). Hayek'in kendiliğinden gelişen düzene ilişkin görüşlerinde sosyal düzenin nasıl oluştuğu ve geliştiğine dair kurallar getirme çabası hâkimdir. Toplum ve kurumların oluşumu ne doğal ne de insan dizaynının sonucudur. Tam tersine kendi çıkarlarını düşünen bireylerin öngörülemez ve amaçlanmamış eylemlerinin sonucudur (Petsoulas, 2001: 2).

Smith'in üç argümanı, Hayek'i etkilemesi açısından önemlidir. İlki, herkesin hedefleri, arzuları ve ona uygun fırsatlar da dahil olmak üzere, "lokal" durumunda kendisine dair benzersiz bilgiye sahip olduğu ve bu göz önüne alındığında kişinin kendisi ve hedeflerine ulaşmak için en iyi kararı alacağı öngörüsü; yani *lokal bilgi* argümanıdır. İkincisi, bireylerin kendi ekonomik çıkarlarını en iyi şekilde geliştireceklerine dair argümandır; yani herkes kendi koşullarını nasıl iyileştireceğini en iyi şekilde kendisi bilir. Kişi kendi amacını maksimize etmek için üretim çıktısı ve yatırım için en iyi kaynak ve emek koşullarını göz önünde bulunduracaktır. Üçüncü ve son olarak, Smith'in görünmez el argümanında olduğu gibi, herkes kendi koşullarını iyileştirmek için çaba harcarken ve kendi durumunu düzeltmeye çalışırken niyet etmese de diğer kişilerin de koşullarını iyileştirir (Otterson, 2007: 32).

Hayek'in temel vurgusu kendiliğinden gelişen düzenin, belli bir kişi ve kurumların amaçlarını gerçekleştirme gibi bir eğiliminin olmaması, yani "amaçsızlık" üzerine kurulu olmasıdır. Kendiliğinden gelişen düzen ile, Hayek çeşitli amaçlar için kullanılacak ve birçok farklı hedefi gerçekleştirebilecek bir yapı için teorik çerçeve sunmuştur. Hayek'in analizi sadece ekonomik ve sosyal yapıları kendiliğinden oluştuğunu gösterdiği için değil, aynı zamanda bu yapıların karmaşık olduğunu göstermesi bakımından önemlidir. Kendiliğinden gelişen düzen ve beşeri olanın karmaşık olduğu fikri, sosyal, ekonomik ve siyasi politikaların amacı olduğu düşüncesine ve sosyal mühendislik anlayışına meydan okumanın yolunu açmıştır (Gaus, 2007: 150). Hayek *Hukuk, Yasama ve Özgürlük* eserinin 1. ve 2. ciltlerinde ve *Özgürlüğün Anayasası* adlı eserinde sosyal mühendislik anlayışının, kendiliğinden düzen kavramı ile tezatlığı ortaya koyar ve çözüm olarak hükümet faaliyetlerinin sınırlı olduğu,

piyasanın etkin olduğu politikalar önerir (Shearmur, 1996: 116). Hayek çalışmalarında ilkeler ve kişisel menfaat/ beklentiler arasındaki zıtlığı vurgular ve hükümetlerin daha iyi koşullar sağlayacak sosyal ve ekonomik politikalar izlemek yerine soyut genel ilkeleri takip etmesi gerektiğini ifade eder. Yani hükümetler, ahlaki ilkelere bağlı olmalı ve refahı artırmayı hedefleyen sosyal ve ekonomik politikaları terk etmeli ve piyasaya müdahale edecek tüm girişimlerden uzak durarak, kendiliğinden işleyişine izin vermelidir (Gaus, 2007: 149).

Hayek, kendiliğinden düzen ve yapay düzen arasında karmaşıklık, amaç ve soyutluk bakımından farklılıklarını belirlerken, yapay düzenlerin harici birimler tarafından "dışsal" bir şekilde oluşturulduğunu, kendiliğinden gelişen düzenin ise "içten" gelişim gösterdiğini yani kendi kendini oluşturduğunu vurgular. Yapay düzenler belli bir amaçla ve bu amacı belirleyen kişinin beklentilerini karşılamaya yönelik iken, kendiliğinden gelişen düzen bir amacı gerçekleştirmek üzere oluşmamıştır ve çok sayıda kişinin farklı beklentilerini uyumlaştıran bir yapıya sahiptir. Kendiliğinden doğan düzenin bir diğer özelliği soyutluktur. Kendiliğinden gelişen düzen farklı soyut unsurlar arasında etkileşime ve bireylerin uyma zorunluluğuna dair inancı olan soyut kurallara dayanır (Petsoulas, 2001: 13-4).

Hayek, kendiliğinden gelişen düzen ile birbirinden farklı hususları göstermeye niyet etmiştir. Birincisi, "kendiliğinden (spontane)" ile toplumun ideolojik koordinasyonu gerektiren ortak hedefleri değil, insanın kendi çıkarları ile koordine edildiğini piyasa düzenini ifade eder. İkincisi, kapitalist piyasa sistemine dayalı modern liberal toplumu anlatır. Hayek kendiliğinden düzene atıfla ideallerin gerçekleştirilmesinde piyasa düzeninin planlı ve kasıtlı şekilde oluşmadığını vurgular. Deneme yanılma süreci neticesinde, zamanla gelişmiş ve kişilere faydalı bulunduğu için muhafaza edilmiştir. Bu anlamda, kültürel bir evrim süreci neticesinde gelişmiş ve hala gelişmeye devam etmektedir (Muller, 2007: 198). Bu yüzden de kendiliğinden gelişen sosyal düzen, dışarıdan değil ancak içeriden tanımlanabilir (Dun, 1994: 275).

Kendiliğinden gelişen düzende üç temel argüman dikkati çeker. Epistemolojik argümanda kendiliğinden düzenin karmaşık yapısına vurgu vardır. Hayek'in modern piyasa toplumu kişinin zihni kapasitesinin ötesine ulaşmış, karmaşık bir yapıya sahip, kendiliğinden gelişen düzendir. Kendiliğinden gelişen düzenin epistemolojik argümanı Hayek'in özgürlük savunusuna güçlü bir teorik temel sağlar. Dağınık, gizli ve geçici bilgi, karar süreçlerinde ademi merkezi bir anlayışı zorunlu kılar. Yani bireyler amaçlarını gerçekleştirirken kendilerine uygun olan en iyi bilgiyi değerlendirebilirler. Hayek'in özgürlük tanımı baskı/zorlamanın olmaması olarak düşünüldüğünde, kendiliğinden düzen bireylere zorlama olmaksızın çıkarlarını gerçekleştirme fırsatını sunar. Açıklayıcı argümanda ise, Hayek kendiliğinden doğan düzenin ortaya çıkışı ve sürdürülmesinde bir süreçte atıfta bulunur. Hayek kendiliğinden düzen ve evrimin ikiz düşünceler olduğunu vurgulaması bu hususla ilişkilidir (Petsoulas, 2001: 15-6).

Zorlamanın olmadığı, özgür ve kendiliğinden gelişen düzende bireylerin davranışları, kurallar ile sınırlandırılmıştır. Davranış kuralları kendi kendine oluşmuş ve hiçbir kişinin aklı aracılığıyla kurgulanmamıştır ve toplumun devamında önemli işlevleri yerine getirir. Bireyler için bu davranış kodlarının önemi insan deneyimlerinin neticesinde gerçekleşmiş olmasıdır. Bu kuralların başarısı küresel evrim sürecinde test edilerek geçmiş olmasına dayanır. Neyin iyi ve kötü olduğu bireylerin aklı neticesinde karar verilmiş değildir, deneyimlenerek öğrenilmiştir (Rowland, 1988: 224).

4. Hayek'in İskoç Aydınlanma Düşünürleri'nden Farklılığı: Kültürel Evrim Vurgusu ve Gelenekçilik

Bilginin sınırlılığı, kendiliğinden işleyen süreç, piyasa gibi birçok konuda ortak bir noktada buluşan Hayek ve İskoç aydınlanma düşünürleri bazı hususlarda ise farklılaşır. İskoç aydınlanma düşünürleri ve Hayek'in temel farklılıklardan birisi, kültürel evrim sürecine ilişkin görüşleridir. Ne Mandeville, ne Hume, ne de Smith Hayek kadar evrimci teoriye katkıda bulunmuştur (Petsoulas, 54).

Hayek'in düşüncelerinde dikkati çeken iki önemli husus planlanmış kurumların eleştirel değerlendirilmesi ve planlanmamış kurumların işleyişinin nasıl değerlendirilmesi gerektiğine ilişkindir. Hayek kurumlar ve kuralların oluşumu, işleyişi ve devamını işlevselci evrimci bir yaklaşımla açıklar (Petsoulas, 2001: 33).

Hayek'e göre evrim neticesinde gelişen ve toplumların ve kültürlerin devamını sağlayan özel mülkiyet, dürüstlük, sözleşme, mübadele, ticaret, rekabet, kazanç ve özel hayata ilişkin adil davranış kuralları açık toplumun işleyişini kolaylaştırmıştır (Hayek, 1988: 12). Kültürel evrimin kazandırdığı ve insanlığın hizmetine sunduğu değer ve kurumlar, insan aklının bilinçli tasarımı veya insanın bilinçli bir şekilde etkide bulunabildiği bir süreç neticesinde şekillenen kurumlardan daha işlevsel olmuştur. Açık toplumun işleyişi, uygarlığın ileri taşınması ve piyasa ekonomisinin kurallarının belirmesi ve bu kuralların yerleşmesinde en önemli gelişme özel mülkiyet kurumunun ortaya çıkması olmuştur. Özel mülkiyet ile kişiye ait varlıklar ve bunlar üzerinde haklar belirlenmiş, bu varlıkların devredilmesine yönelik kuralların oluşturulması aşamasında farklılıklar, özgürlükler ve haklar ortaya konulabilmiştir. Özel mülkiyet aracılığıyla kişiler amaçlarını gerçekleştirebileceği maddi ve fiziki araçlara sahip olmuştur. Ticaretin gelişiminde önemli olan özel mülkiyet kavramı, ticarete yönelik kuralların oluşumunda etkili olmuştur. Tüm bunlar toplum içerisindeki barışın ve uluslar arası anlamda barışın gelişimine katkı sağlayacak unsurlardır (Hayek, 1988: 41). Yani Hayek'in düşüncelerinde sosyal düzenin işleyişi diğer kurumların birbirine adaptasyonu ile değil, karşılıklı ilişkilerin neticesinde değişir ve gelişir (Otteson, 2007: 31).

Hayek toplumların evrimleşmiş ve tecrübeye dayalı kurallar tarafından yönlendirilmesini bir başarı olarak değerlendirir. İnsanın, oluşumunda herhangi bir etkisi olmayan bu kurallara uyma nedenini, sadece amaçlarını gerçekleştirmeye çalışan bir canlı olmaması, aynı zamanda kural izleyen bir varlık olması şeklinde açıklar (Hayek, 1996: 19).

Toplumların uydukları kuralların faydalı olup olmadığı nasıl anlaşılır sorusuna Hayek, uzun dönemde bu kurallara uyan ve gelenekleri devam ettiren toplumların çevreye uyum sağlamaları, hayatta kalma konusunda başarılı olup olmadığına bakılarak anlaşılacağı şeklinde yanıt verir. Toplumun çoğu tarafından benimsenen kuralların ve geleneklerin doğru olmayabileceğini de kabul eden Hayek, bunların test edilebilmesi için de özgür bir toplumun gerekliliği üzerinde durur. Hayek'e göre özgürlüğün olmadığı toplumlarda bireyler gelenekleri ve toplumsal kuralları değiştiremedikleri için, bu normlar ve kurallar toplumların hayatta kalması engelleyecek veya gelişimlerini olumsuz etkileyecektir. Bu sürecin sonucunda ise toplum çözülecek ve yok olacaktır. Farklı fikir ve uygulamaların uygulanmasında özgür olan toplumlarda bireyler karşı çıkılsa bile farklı kuralların denenmesine imkân bulabileceklerdir. Yeni kurallar toplumun geri kalanı tarafından zamanla benimsedikçe de yeni davranış kuralları yerleşecektir (Hayek, 2013: 67).

Hayek'in kültürel evrim sürecine dair görüşleri liberalizmin temel değerleri olan birey, bireyin iradesi ve özgürlüğe ilişkin bazı sıkıntıları da beraberinde getirir. Genel olarak Hayek'in görüşleri değerlendirildiğinde "zımnı" bilgisi ile kendi amaçlarını gerçekleştirebilecek donanıma sahip olan ve amaçlarını gerçekleştirirken kültürünü ve ahlaki değerlerini yansıtabilen birey tasavvuru vardır. Hayek genel felsefesinde bireye olan güvenci ve ahlaki davranış kodlarını benimseyeceğine dair inanç belirgindir. Özgür bireylerin eylemleri yasal, kurumsal ve ahlaki gerekliliklerinin sağlandığı durumlarda toplumsal düzende genel çıkarın bu yöntemle koordine edilebileceği varsayılır (Rowland, 1988: 223). Ancak evrimci görüşlerinde temel kurumların korunmasında bireylerin rasyonel müzakeresini değil, insan eyleminin istenmeyen sonuçlarını vurgu hakimdir (Muller, 2007: 205-6). Kurumların oluşumu ve işleyişinde birey ve bireyin rasyonelliği düşüncesi, "evrim" sürecinde zayıflar (Shearmur, 1996: 110). Evrim sürecinde bireylerin tercih yapma özgürlüğünün ve bireyin iradesinin neredeyse olmadığı, sınırlı veya çok zayıf olduğu görülmektedir. İnsanların kendilerinin dâhil olmadığı bir süreçte gelişim gösteren kural ve kurumları doğrudan kabul ettiği ve aksini tercih yapma olanağının olmadığı bir yapı sunulmaktadır. Bu ise Hayek'in birey ve özgürlüğe ilişkin görüşlerinin en zayıf noktasını oluşturmaktadır. Çünkü öngörülen kurum ve kuralların özgürlükleri koruyacağı veya garanti altına alacağı herhangi bir belirtisi yoktur (Petsoulas, 2001: 5).

İskoç aydınlanma düşünürleri ile diğer farklılık Hayek'in daha gelenekçi yorumlarda bulunmasıdır. Hayek, Mandeville, Ferguson, Hume ve Smith'in bireylerin eylemlerinin öyle niyet edilmesine de olumlu sonuçlanması, kendi çıkarlarının toplumun çıkarına doğru gelişim göstereceği ve beşeri ve toplumsal değerlerin kültürel evrim sürecinde gelişimini ele almış ve bunları kendine özgü yorumları ile geliştirmiştir. Ancak, bu kavramlara onlardan çok daha fazla muhafazakâr bir ruh vermiştir (Muller, 2007: 205-6).

Hayek'in düşüncelerinde belirgin eğilim olan kültürel evrim süreci ve kuralların oluşumu onun "gelenekçiliğinden" beslenir (Rowland, 1988:222). Bilinçli bir şekilde oluşturulan kuralların ve yapıların yerine öngörülen kuralların oluşumunda uzun zaman test edilmiş, gelenekler ve toplumsal kodlarla uyumlu bilinçli olarak tasarlanmamış kuralların oluşumu öngörülür. Sosyal kurumlar, evrimsel bir sürecin ürünü olarak, düşünce gelenek, gelenekler, zihinsel modlar çerçevesinde geliştiği ve gelişeceği (Dun, 1994: 275) piyasa ve rekabet gibi süreçlerin de, uygun olmayan pratiklerin kaldırılmasında veya elimine edilmesinde filtre vazifesi göreceği varsayılır (Petsoulas, 2001: 33). Ancak Hayek'in düşüncesinin evrimsel yönü, reel durumda, gelenek ve alışkanlıklara bağlı kaynakların olmadığı ortamda piyasanın yeniden oluşumunu yeterince teorik argümanlarla desteklemediği görülür (Dun, 1994: 275). Bu nedenle Hayek'in kültürel evrim süreci içinde öngördüğü ve sınırlı bilgidен hareketle yaptığı piyasa savunması bazı olumsuzlukları içinde barındırmaktadır. İşbölümünün ve piyasaların gelişmiş olmadığı toplumlarda geleneklerin piyasa sürecini ne kadar destekleyeceği açık değildir. Hatta Hayek'in görüşleri, hiyerarşik yapıların olduğu, eşitlikçi olmayan sosyal yapıları içeren geleneksel toplumları uyandırma eğilimindedir. Bu ise Hayek'in öngördüğü büyük toplumunun koordinasyonun nasıl sağlanacağı sorunu toplumsal düzenin işleyişi ve kontrolünde daha fazla hiyerarşiye ve karşılıklı gözetlemeye/ kontrole kapı aralamaktadır (Dun, 1994: 280).

Hayek'in düşüncesinde en göze batan tutarsızlık sosyal evrimin sonucu olarak kurumlar ve geleneklerin devamında müdahalesizliği öngörürken, demokratik hükümet yapısı için önerdiği anayasal model önerisinde inşa edici yani kurucu akli ima etmesinde yatar. Bir yandan Hayek kurumları sosyal evrimin ürünleri olup olmamasına göre değerlendirir ve özgür düzen ilişkisini böylesi bir evrimin sonucunda oluştuğunu göstermeye çalışır. Diğer taraftan geliştirdiği anayasal model, rasyonel bir kurgunun izlerini taşımaktadır (Rowland, 1988: 222).

5. Sonuç

Liberal düşüncenin tekrar canlanmasında etkili olan, psikoloji, hukuk, ekonomi, siyaset gibi farklı alanlarda eserler veren Hayek, çok güçlü bir entellektüel geçmişe sahiptir. Özellikle Hume, Smith, Ferguson, Kant, Spencer, Menger gibi filozofların görüşlerine sık sık atıfta bulunur. Hayek'in en çok İskoç aydınlanması düşünürlerinden etkilendiği görülür. Smith'den piyasa, özgür toplumun ilkeleri ve özellikleri, devletin sınırları, kendiliğinden gelişen toplumun işleyişine yönelik teorik temel kazanmıştır. Hume'dan ise bilgi felsefesi ve adaletle ilişkin görüşlerinden etkilenmiştir.

Eserlerinde liberalizmin "gerçek" anlamını göstermeyi amaçlamış, kolektif her türlü düşüncenin zararlarını, bu düşüncelerin "altın çağında" ve "afaroz" edilme tehlikesine rağmen, güçlü bir şekilde savunmuştur. Sınırlı devletin savunucusu Hayek, piyasa ekonomisinin özgürlükleri arttırıcı yönünü vurgulamış ve kuralların önemine değinmiştir.

Hayek, bilginin parçacılığı ve sınırlılığına ilişkin görüşlerini tüm felsefesine yansıtmıştır. Bilginin bir bütün olarak hiçbir mekânda ve hiçbir zihinde bulunamayacağı; bireyler arasında dağılmış olduğu; her bireyin sahip olduğu bilginin sınırlı ve bütününcün ancak küçük bir parçası olduğu iddiası onun toplumsal, siyasal ve ekonomik yapının işleyişini açıklamasında önemli ve farklı yorumlar geliştirebileceği teorik temel sağlamıştır. Görüşlerinde, insan zihninin sınırlılığı ve karmaşık olan sosyal yapının kurucu olarak nitelendirildiği akıl tarafından yönlendirilemeyeceğini, kendiliğinden işleyen düzene vurgu hâkimdir. Akli tamamen

dışlamadığı ve asıl eleştirisinin beşeriyete ait değerlerin rasyonel kurgusu olduğunu vurgulayan Hayek'in fikirlerinde, kurumların rasyonel değerlendirilmesi ile insanın rasyonel yönünün değerlendirilmesi arasında, özellikle kültürel evrime ilişkin görüşleri dikkate alındığında, ciddi problem söz konusudur. Evrimci görüşleri ile temel liberal değerleri savunması ve bu temelden yola çıkarak açıklamaya çalışması Hayek'i klasik liberallikten ve liberteryenlikten muhafazakârlığa doğru bir yönelişe kaydığını göstermektedir. Toplumsal kurumların ve ahlaki kuralların kendiliğinden, bireylerin plansız ve bilinçli olmayan davranışları neticesinde geliştiğinin kabulü bireyin tercih alanını daraltan ve iradesini sınırlayan bir anlayışı içinde barındırmaktadır.

Ancak Hayek'in ekonomik görüşlerini ve toplumsal kurumların oluşumu ve işleyişini etkileyen ve görüşlerine güçlü bir teorik altyapı sağlayan aklı değerlendirdiği onun en özgün katkısıdır. İnsan bilgisinin sınırları üzerine yaptığı vurgu, tüm rasyonel kurumlara, oluşumlara ve tasarımlara karşı güvensizlik doğurmuştur. Rasyonel kurgunun dışında, beşeri yaşamın mümküniyetini en iyi Hayek'in satırlarında yakalayabiliyoruz.

KAYNAKÇA

BARRY, N. (1979). *Hayek's Social and Economic Philosophy*. London: Macmillan.

BARY, N. (2003). *Modern Siyaset Teorisi* (M. ERDOĞAN, Y. ŞAHİN, Çev.). Ankara: Liberte Yayınları.

BAŞDEMİR, H. Y. (2005). İskoç Aydınlanması Etiği: Hutcheson, Hume ve Smith. *Liberal Düşünce*, Sayı 37. 27-44.

BIANCHI, M. (1994). Hayek's Spontaneous Order: The 'Correct' Versus The 'Corrigible' Society. J. BIRNER and R. ZIJP içinde *Hayek, Co-ordination and Evolution, His legacy in philosophy, politics, economics and the history of ideas* (s. 232-254). New York: Routledge.

CEVİZCİ, A. (2010). *Bilgi Felsefesi*. İstanbul: Say Yayınları.

ÇİĞDEM, A. (2003). *Aydınlanma Düşüncesi*. İstanbul: İletişim.

DAVIES, S. (2005). Aydınlanma. *Liberal Düşünce*, Sayı 37, Yıl 10.5-10.

DUN, F. V. (1994). Hayek and Natural Law, The Humean Connection. J. BIRNER and R. ZIJP içinde *Hayek, Co-ordination and Evolution, His legacy in philosophy, politics, economics and the history of ideas* (s. 269-285). New York: Routledge.

ERDOĞAN, M. (2006). *Aydınlanma, Modernlik ve Liberalizm*. Ankara: Orion Yayınları.

FERGUSON, A. (1995). *An Essay on the History of Civil Society*. Ed. F. Oz Salzberger. Cambridge: Cambridge University Press.

GAMBLE, A. (2006). Hayek on knowledge, economics, and society. Ed. E. Feser içinde *The Cambridge Companion to Hayek* (s.111-131). Cambridge: Cambridge University Press.

GAUS F. G. (2007). "Social Complexity and Evolved Moral Principles". L. HUNT and P. MCNAMARA içinde *Liberalism, Conservatism, and Hayek's Idea of Spontaneous Order* (s. 149-176). Palgrave Macmillan.

HAAKONSSSEN, K. (2002). Introduction. A. Smith içinde *The Theory of Moral Sentiments*. Cambridge: Cambridge University Press.

HAMOWY, R. (1999). F.A. Hayek on the Occasion of the centenary of his Birth. *Cato Journal*, Vol 19, No 2, s.279-287.

HAYEK, F. A. (1976). *The Sensory Order*. Chicago: Chicago Press.

HAYEK, F. A. (1988). *The Fatal Conceit: The Errors of Socialism*. Chicago: The University of Chicago Press.

HAYEK, F. A. (1996). *Hukuk, Yasama ve Özgürlük Kuralları ve Düzen* (Atilla Yayla Çev.). Türkiye İş Bankası Yayınları.

HAYEK, F. A. (2013). *Özgürlüğün Anayasası* (Y.Z. Çelikkaya çev.). Ankara: Big Bang Yayınları.

HAYEK, F. A. (1979). *The Counter- Revolution of Science*, Indianapolis: Liberty Fund.

HORWITZ, S. (2000). From The Sensory Order to the Liberal Order: Hayek's Non-rationalist Liberalism. *Review of Austrian Economics*. 13: s. 23-40.

HUNT, L. (2007). The Origin and Scope of Hayek's Idea of Spontaneous Order. içinde *Liberalism, Conservatism, and Hayek's Idea of Spontaneous Order* (L. HUNT AND P. MCNAMARA Edited) (s. 43-64). Palgrave Macmillan.

- HUTCHESON, F. (2004), *An Inquiry into the Original of Our Ideas of Beauty and Virtue*, (Ed. and Int. Wolfgang Leidhold, Ed. Knud Haakonssen). Indianapolis: Liberty Found.
- KANT, I. (1995). *Gelecekte Bilim Olarak Ortaya Çıkabilecek Her Metafiziğe Prolegomena*. (İ. KUÇURADI, Y. ÖRNEK Çev.). Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu Yayınları.
- KANT, I. (1999). *Pratik Aklın Eleştirisi* (İ. KUÇURADI, Ü. GÖKBERK, F. AKATLI). Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu Yayınları.
- MULLER, J. Z. (2007). "The Limits of Spontaneous Order: Skeptical Reflections on a Hayekian Theme" içinde L. HUNT and P. MCNAMARA. *Liberalism, Conservatism, and Hayek's Idea of Spontaneous Order*, s. 197-209. Palgrave Macmillan.
- OTTESON, J. R. (2007), "Unintended Order Explanations in Adam Smith and the Scottish Enlightenment", içinde L. HUNT and P. MCNAMARA. *Liberalism, Conservatism, and Hayek's Idea of Spontaneous Order*, s. 21-41. Palgrave Macmillan.
- PETSOUKAS, C. (2001). *Hayek's Liberalism and Its Origins: His Idea of Spontaneous Order and The Scottish Enlightenment*. Routledge.
- ROWLAND, B. M. (1988). Beyond Hayek's Pessimism: Reason, Tradition and Bounded Constructivist Rationalism. *British Journal of Political Science*. Vol. 18, No. 2, 221-241.
- SHEARMUR, J. (1996). *Hayek and After*. New York: Routledge.
- SMITH, A. (2006). *Milletlerin Zenginliği* (H. Derin Çev.). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- SUNAR, İ. (1999). *Düşün ve Toplum*. Ankara: Doruk Yayıncılık.
- TAŞKIN, A. (2007). *İskoç Aydınlanması*. Birey Yayınları.
- TEBBLE, A.J. (2010). *Major Conservative and Libertarian Thinkers: F.A. Hayek* (MEADOWCRAFT J. Ed.), Vol 13. Continuum.
- YAYLA, A. (1993). *Liberal Bakışlar*. Ankara: Siyasal Kitabevi.
- YAYLA, A. (2000). *Özgürlük Yolu- Hayek'in Sosyal Teorisi*. Ankara: Liberte.
- YÜRÜŞEN, M. (2013). *İnsan Doğası, Sosyal Düzen & Değişim, David Hume'un Sosyal ve Siyasal Felsefesi*. Ankara: Liberte Yayınları.

This page intentionally left blank.